

4

Vol. 9
Winter 2025

Research Paper

Received:
31 May 2024
Revised:
24 June 2024
Accepted:
11 August 2024
Published:
20 November 2024
P.P: 11-34

ISSN: 2783-1914
E-ISSN: 2783-1450

Analyzing of situation of Rural Development in Development Programs of Iran(The Focus on the fifth and sixth Development Programs)

Afsaneh shikhalishahi ^{*1} | Nejat mohamadi far ² | Abolfaz shahmohammadi Mehrjardi³

Abstract

The inevitable role of villages and their increasing importance in the development process and national economy of countries has been widely discussed in the global development literatures. Villages are the smallest territorial space in the country's divisions that enjoy from high potential for advancing national development. In other words, the village is considered as an economic, social and cultural, infrastructural, environmental and also political and security entity, and fundamental unit of national development, whose development requires to appropriate governance. Since the country's development programs can be considered as a practical tool in the governance of the country, so, the main purpose of this study is to analyze the pathology of rural development in the fifth and sixth development programs of Iran. The research method in this study is descriptive-analytical and the data collection tools are library, internet and related documents. The present research method is content analysis and is implemented in three stages. In such a way that the contents in the text include legal articles, macro-program objectives (main categories) and strategies (sub-categories) in development programs that have been divided into the above five axes and finally, the rural development model has been drawn. Then, for the purpose of pathology of intended programmes, the extracted patterns have been compared with the comprehensive model of sustainable rural development. The results of the study show that the rural development model in Iran is not sustainable and the environmental dimension has always been neglected. Also, these patterns are not balanced, because they have emphasized more on economic development, infrastructure and civil engineering programs and have been less of a focus for planners on social, political and security dimensions. Therefore, in terms of policy-making, the need to observe the principles of sustainability and balance in rural development planning in future programs can determine the sustainability of rural development.

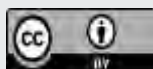
Keywords: Partisanship, Religious Democracy, Political Elites, Political Culture, State.

1. Master's student of Political Science, Ardakan University, Ardakan, Iran
- Assistant Professor, Department of Political Science, Faculty of Humanities and Social Sciences, Ardakan University, Ardakan, Iran.
3. Assistant Professor of Department of Economics, Ardakan University, Ardakan, Iran.

Cite this Paper: Mahmoudi raja, S.Z & Abedi Ardakani, M & Hashemi Asl, S.Y & Zargazei, M (2025). The Failure of Political Parties' Activities in Iran after the Islamic Revolution (1368-1392). *State Studies of Contemporary Iran*, 4(9), 11–34.

Publisher: Imam Hussein University

Authors

This article is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) (CC BY 4.0) .

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جایگاه توسعه روستایی در برنامه‌های توسعه جمهوری اسلامی ایران (با

تأکید بر برنامه‌های پنجم و ششم)

افسانه شیخ علی شاهی^۱ | نجات محمدی فر^{۲*} | ابولفضل شاه محمد مهرجردی^۳

چکیده

نقش اجتناب‌ناپذیر روستاها و اهمیت فرآیندها در فرآیند توسعه و اقتصاد ملی کشورها به طور گسترده در عرصه جهانی مورد بحث قرار گرفته است. روستاها کوچک‌ترین فضای سرزمینی در تقسیمات کشوری هستند که پتانسیل بالایی برای پیشبرد توسعه ملی ایفا می‌کنند؛ به عبارت دیگر، روستا به عنوان یک موجودیت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، زیرساختی و عمرانی، زیست محیطی و سیاسی و امنیتی واحد اساسی توسعه ملی تلقی شده که توسعه آن، لزوم حکمرانی مناسب را می‌طلبد. از آنجا که برنامه‌های توسعه کشور به عنوان ابزاری کاربردی در حکمرانی کشور محسوب می‌شود، از این رو، هدف اصلی این مطالعه، آسیب شناسی توسعه روستایی در دو برنامه‌های پنجم و ششم توسعه است. روش تحقیق در این مقاله توصیفی-تحلیلی و ابزار گردآوری داده‌ها کتابخانه‌ای، اینترنتی و اسنادی است. روش پژوهش حاضر تحلیل مضمون بوده و در سه مرحله به اجرا درآمده می‌آید. به گونه‌ای که مضمون‌های موجود در متن شامل مواد قانونی، اهداف کلان برنامه (مقوله‌های اصلی) و راهبردها (مقوله‌های فرعی) در برنامه‌های توسعه بوده که در پنج محور فوق تقسیم‌بندی و الگوی توسعه روستایی ترسیم شده است. سپس، جهت آسیب شناسی، الگوهای استخراجی با الگوی جامع توسعه پایدار روستایی مقایسه شده‌اند. نتایج مطالعه نشان می‌دهد که الگوی توسعه روستایی در ایران پایدار نبوده و همواره بعد زیست‌محیطی در آن مغفول واقع شده است. همچنین، این الگوها متوازن هم نیستند، زیرا، بیشتر بر برنامه‌های توسعه اقتصادی و زیرساخت و عمران تأکید داشته و ابعاد اجتماعی و سیاسی و امنیتی کمتر مطمح نظر برنامه‌ریزان بوده است. بنابراین، از حیث سیاست‌گذاری لزوم رعایت اصول پایداری و توازن در برنامه‌ریزی توسعه روستایی در برنامه‌های آتی می‌تواند پایداری توسعه روستایی را رقم زند.

کلیدواژه‌ها: برنامه‌های پنجم و ششم توسعه، توسعه پایدار روستایی، حکمرانی فضایی، روش تحلیل

مضمون.

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد علوم سیاسی، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه اردکان، اردکان، ایران.

۲. نویسنده مسئول: استادیار گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه اردکان، اردکان، ایران.

۳. استادیار گروه اقتصاد، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه اردکان، اردکان، ایران.

استناد: شیخ علی شاهی، افسانه و محمدی فر، نجات و شاه محمد مهرجردی، ابولفضل (۱۴۰۳). جایگاه توسعه روستایی در برنامه‌های توسعه جمهوری اسلامی ایران (با تأکید بر برنامه‌های پنجم و ششم)، **دولت پژوهی ایران معاصر**، ۴(۹)، ۱۸۸-۱۶۱.

ناشر: دانشگاه جامع امام حسین (ع)

نویسندگان

این مقاله تحت لایسنس آفرینندگی مردمی (Creative Commons License- CC BY) در دسترس شما قرار گرفته است.

مقدمه و بیان مسئله

حکمرانی خوب به عنوان پارادایم جدید در اداره بخش عمومی، از دهه ۱۹۸۰ به بعد توسط نهادهای بین‌المللی و در پاسخ به اوضاع نامطلوب جوامع در حال توسعه و حرکت آن‌ها به سوی توسعه ارائه شد (نوری زاده و همکاران، ۱۴۰۲: ۹۴). اگرچه، برای حکمرانی خوب تعاریف متعددی ارائه شده است برای مثال، یک تعریف از حکمرانی خوب عبارت است از نظامی از ارزش‌ها، سیاست‌ها و نهادها که جامعه به وسیله آن اقتصاد، سیاست و مسائل اجتماعی خود را از طریق سه بخش دولت خصوصی و مدنی مدیریت می‌کند. در تعریفی دیگر، حکمرانی خوب، اعمال قدرت اقتصادی، سیاسی و اداری بر اساس قانون پاسخ‌گویی و اثربخشی است. همچنین، حکمرانی خوب به معنای تمرکز بر فرایند چگونگی اقتدار و منابع اختصاص داده شده در جهت اقدام کنترل شده و هماهنگ نیز تلقی می‌شود. با وجود این تعاریف اما، نزدیک‌ترین تعریف در مورد حکمرانی که آن را به بحث برنامه‌ریزی توسعه نزدیک کرده و ارتباط می‌دهد این گونه است: حکمرانی خوب مدیریت صحیح سیاسی اقتصادی و اجرایی منافع عمومی برای رسیدن به اهداف تعیین شده است. زیرا، برنامه‌ریزی جز ابزاری برای تحقق اهداف توسعه نیست. همچنین وضعیتی است که در آن قدرت در جهت مدیریت منابع اقتصادی و اجتماعی در راستای رسیدن به توسعه استفاده می‌شود (خسروی‌پور و همکاران، ۱۴۰۱: ۹۵). به عبارت دیگر، برنامه‌های توسعه یکی از ابزارهای در دسترس دولت‌ها برای تحقق حکمرانی خوب هستند. زیرا، برنامه‌ریزی یکی از الزامات کلیدی توسعه در هر سازمان، نهاد و یا نظام سیاسی بوده که نقش مهمی در روند توسعه کشورها ایفا می‌نماید. موضوع برنامه‌ریزی که به مسائل کلیدی اقتصادی، اجتماعی و محیطی می‌پردازد به کشورها کمک می‌کند تا به اهداف بلندمدت و کوتاه‌مدت خود برسند. به عبارت بهتر، برنامه‌ریزی یک ابزار حیاتی برای شناسایی اهداف و چشم‌انداز کلی یک کشور با هدف دست‌یابی به آن است که راه را برای توسعه ملی فراهم می‌کند و مشخص می‌سازد که یک کشور کجا می‌خواهد برود و چگونه به آنجا برسد.

مباحث مطرح شده در بالا، در تمامی ابعاد به ویژه توسعه روستایی نیز موضوعیت دارد. زیرا، یکی از ابزارهای دولت در حوزه حکمرانی خوب، استفاده از برنامه‌ریزی برای تحقق توسعه پایدار

روستایی است. سازمان‌های بین‌المللی در صف مقدم حامیان حکمرانی خوب روستایی هستند. آنان معتقد هستند که ظرفیت‌سازی برای زمامداری درست و مطلوب ابزار اولیه ریشه‌کنی فقر و بهره‌مند شدن عادلانه و برابر همه اقشار مردم از مواهب زندگی و مشارکت در تمامی امور زندگی است. بر این مبنا حکمرانی روستایی عبارت است از فرایند تأثیرگذاری همه ارکان دخیل روستایی بر مدیریت روستایی با تمام سازوکارهایی که با آن‌ها بتوان به‌سوی تعالی و پیشرفت روستا و مردم روستایی حرکت کرد.

در مجموع حکمرانی خوب در حوزه برنامه‌ریزی توسعه روستایی می‌تواند در اجرای پایدار برنامه‌های توسعه آن تبلور یابد این امر مستلزم آن است که در طراحی برنامه‌های توسعه روستایی پنج محور بنیادی آن که شامل ابعاد اجتماعی، اقتصادی، زیرساخت و عمران، زیست‌محیطی و سیاسی-امنیتی مورد توجه برنامه‌ریزان باشد. بنابراین هدف پژوهش حاضر بررسی این موضوع است که چگونه برنامه‌های توسعه روستایی در ایران با الگوی توسعه پایدار تطبیق یافته و در این مورد دارای چه ضعف‌ها و آسیب‌هایی هستند. بر این اساس، مطالعه حاضر شامل بخش‌های زیر است:

پس از مقدمه و در بخش دوم چارچوب نظری پژوهش که شامل دیدگاه صاحب‌نظران توسعه پایدار روستایی است ارائه می‌شود، در بخش سوم الگوی جامع توسعه پایدار روستایی بر مبنای نظریات مطرح شده تهیه و تنظیم و به ابعاد آن پرداخته شده است. بخش چهارم، به پیشینه پژوهش اختصاص دارد. در بخش پنجم روش پژوهش ذکر شده که به نحوه استخراج الگوی توسعه روستایی در برنامه‌های پنجم و ششم توسعه کشور از طریق تحلیل مضمون می‌پردازد. در بخش ششم یافته‌های پژوهش ارائه خواهد شد و در نهایت در بخش هفتم به جمع‌بندی و نتیجه‌گیری و سپس ارائه پیشنهادها و مطالعاتی اهتمام ورزیده می‌شود.

چارچوب نظری پژوهش

مناطق روستایی یکی از چالش‌های بزرگ توسعه هستند. لذا یکی از مباحث کلان در نظام برنامه‌ریزی توسعه کشورها، توسعه مناطق روستایی است. برای اینکه یک کشور در سطوح

اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی پایدار بماند، توسعه روستایی ضروری است (ژاکوب^۱، ۲۰۱۸). همچنین، توسعه روستایی به دلیل تأثیر آن بر متغیرهای اقتصادی، اجتماعی و محیطی برای گسترش سرزمینی مهم است (ونچروا و همکاران^۲، ۲۰۰۸ و تومانی و همکاران^۳، ۲۰۱۹). نظریه مدرنیزاسیون بیان می‌کند که مناطق روستایی می‌توانند با اتخاذ الگوهای شهرنشینی، پیشرفت‌های تکنولوژیکی و صنعتی شدن توسعه یابند. این نشان می‌دهد که با مدرن شدن جوامع روستایی، آن‌ها رشد اقتصادی، زیرساخت‌های بهبودیافته و توسعه اجتماعی را تجربه خواهند کرد (اینلهارت و وزل^۴، ۲۰۰۵). اما، این نظریه به دلیل بی‌توجهی به پیامدهای اجتماعی و زیست محیطی مدرنیزاسیون با انتقاداتی مواجه شده است. در مقابل، نظریه وابستگی بر تأثیر عوامل خارجی به‌ویژه رابطه بین مناطق روستایی و مراکز شهری یا قدرت‌های جهانی تأکید دارد. این نظریه استدلال می‌کند که مناطق روستایی ممکن است به دلیل وابستگی به مراکز شهری که از منابع روستایی به نفع خود بهره‌برداری می‌کنند، توسعه نیافته باقی بمانند. این نظریه اهمیت پرداختن به نابرابری‌های ساختاری در توسعه روستایی را برجسته می‌کند (لیسیمبا^۵، ۲۰۲۱). نظریه توسعه پایدار اهمیت ایجاد تعادل در رشد و توسعه اقتصادی با ملاحظات زیست محیطی و اجتماعی را تشخیص می‌دهد و بر نیاز به حفظ منابع طبیعی، ترویج عدالت اجتماعی و تضمین رفاه بلندمدت تأکید می‌کند. از دیدگاه این نظریه، شیوه‌های پایدار برای جلوگیری از تخریب محیط زیست و ارتقای تاب‌آوری در زمینه توسعه روستایی بسیار مهم است (بهاتاچاریا و ساهّا^۶، ۲۰۱۹). رویکرد توسعه انسانی، همان‌طور که آمارتیا سن^۷ (۱۹۹۹) و برنامه توسعه سازمان ملل متحد (۲۰۲۰) از آن حمایت می‌کنند، رفاه و قابلیت‌های انسانی را در مرکز تلاش‌های توسعه قرار می‌دهد. این رویکرد پیشنهاد می‌کند که توسعه نه تنها باید با شاخص‌های اقتصادی بلکه با عواملی مانند سلامت، آموزش و آزادی سنجیده شود. در مناطق روستایی، این رویکرد بر اهمیت بهبود زندگی انسان‌ها به جای رشد اقتصادی تأکید

1 Jacob

2 Ventura et al.

3 Tomaney et al.

4 Inglehart & Welzel

5 Lisimba

6 Bhattacharya & Saha

7 Amartya Sen

دارد. یکی دیگر از این نظریه‌ها، نظریه توسعه مبتنی بر جامعه است که بر مشارکت فعال جوامع محلی در شکل دادن به توسعه آن‌ها تأکید دارد. این نظریه تشخیص می‌دهد که جوامع روستایی دانش منحصر به فردی در مورد نیازها و چالش‌های خود دارند. هدف توسعه جامعه‌محور با مشارکت دادن آن‌ها در تصمیم‌گیری و اجرا، افزایش اثربخشی و پایداری پروژه‌های توسعه روستایی است (کاسک و هولتمیر^۱، ۲۰۱۹). به طور خلاصه، این تئوری‌ها دیدگاه‌های متنوعی را در مورد چگونگی مفهوم‌سازی و اجرای توسعه روستایی با هدف دستیابی به رشد اقتصادی، رفاه اجتماعی و پایداری زیست‌محیطی در مناطق روستایی ارائه می‌دهند. ترکیب این نظریه‌ها به یک رویکرد جامع و مؤثر در توسعه روستایی کمک می‌کند.

الگوی جامع توسعه پایدار روستایی

بر اساس نظریات ارائه شده در فوق می‌توان الگوی جامع توسعه پایدار روستایی را در ۵ محور کلی به صورت زیر ارائه کرد:

الف) بعد اقتصادی: نواحی روستایی بویژه از طریق تولیدات کشاورزی و غیر کشاورزی (گردشگری و صنایع دستی) نقش مهمی در اقتصاد ملی دارند. این جنبه از توسعه روستایی را می‌توان در قالب راهبردهای زیر بیان کرد:

۱) توسعه کشاورزی: از دیدگاه تودارو، توسعه کشاورزی و توسعه روستایی محور اصلی توسعه ملی است و معتقد است که توسعه و رشد بخش کشاورزی به عنوان موتور و محرکه اصلی توسعه روستایی است (قادری و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۷۴۴).

۲) اشتغال‌زایی از طریق کارآفرینی و ایجاد تعاونی: یکی از مهمترین اهداف توسعه اقتصادی چه در شهرها و چه در روستاها اشتغال‌زایی و مهمترین سازوکار و ابزار آن کارآفرینی و ایجاد تعاونی است (فاضل‌بیگی و یآوری، ۱۳۸۸: ۵۳).

1 Kosec & Holtemeyer

۳) توسعه خوشه‌های صنعتی: UNIDO خوشه را به عنوان تجمع محلی بنگاههای اقتصادی تولید کننده و فروشنده که با یکدیگر مرتبط یا تکمیل کننده بوده و در درون یک بخش یا زیر بخش صنعتی خاص می‌باشند، تعریف می‌نماید (تامبونان^۱، ۲۰۰۶: ۱).

۴) توسعه گردشگری: این راهبرد در کنار توسعه بخش کشاورزی به دلیل گسترده بودن حوزه فعالیت به عنوان مهمترین راهبردهای اقتصادی در توسعه روستایی محسوب می‌شود. این بخش شامل گردشگری فرهنگی - تاریخی (میراث فرهنگی، آثار تاریخی، سنگ‌نوشته‌ها، قلعه‌ها و اماکن مذهبی و ابنیه تاریخی)، طبیعت گردی اکوتوریسم (چشم‌اندازهای محیطی، مناظر دیدنی طبیعت، رودخانه‌ها و برکه‌ها، کوه‌ها و جنگل‌ها، فضای خلوت حومه‌ها)، گردشگری محلی و زندگی روستایی (آداب و رسوم محلی، صنایع دستی، رویدادهای محلی، غذاهای محلی، موسیقی محلی) و گردشگری فعالیت‌های روستایی (گردشگری کشاورزی، اسب سواری و سوارکاری، ماهیگیری و قایقرانی، پیاده روی و طبیعت گردی شکار پرندگان و حیوانات) قابل تقسیم‌بندی است (۱).

۵) اجرای برنامه‌های رفاهی

ب) بعد اجتماعی: این جنبه از توسعه روستایی بر توانمندسازی اجتماعی و ارتقای جنبه‌های فرهنگی توسعه در روستاها تاکید دارد. مهمترین راهبردهای اجتماعی توسعه روستایی شامل آموزش روستائیان، حل اختلاف روستائیان، ایجاد انسجام در جامعه روستایی، ارتقای فرهنگ مشارکت، ترویج فرهنگ حفظ میراث فرهنگی روستا است (عباسی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۱).

ج) بعد زیست محیطی: نقش زیست محیطی روستا در تحقق اهداف توسعه ملی با قابلیت‌های مناطق روستایی در جهت مقابله با بیابان‌زایی، مبارزه با خطرات ناشی از خشک‌سالی، مقابله با فرسایش و تخریب خاک، حفظ و نگهداری منابع طبیعی و نیز میکرو اقلیم‌ها معنا می‌یابد. بدین ترتیب اگر توسعه را به معنای تعادل بهنجار نظام‌های اکولوژیکی اقتصادی و اجتماعی بدانیم در آنصورت روستا و مناطق روستایی نقش اساسی در تحقق توسعه پایدار کشور ایفا می‌نماید (طاهرخانی، ۳۷۹: ۲۳۵). همچنین، ارتقای وضعیت زیست محیطی روستا، جلوگیری از شیوع بیماری و نظارت و ارتقای امور بهداشت محیط روستا از دیگر راهبردهای توسعه روستایی از جنبه زیست محیطی است (قادری و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۷۴۴).

1 Tambunan

د) بعد سیاسی و امنیتی: ملاحظات امنیتی و سیاسی از دیگر نکاتی است که تاثیر و نقش توسعه روستایی را در توسعه ملی نمایان می‌سازد. این جنبه از توسعه روستایی به لحاظ امنیتی، بهبود وضع زندگی روستاییان (اجرای برنامه‌های بهداشتی) و نیز تثبیت جمعیت فضاها و نقاط روستایی بویژه در فضاهای خاص مانند سرحدات مرزی را دنبال می‌کند (رضوانی، ۱۳۸۳: ۸). مراقبت از اموال روستاییان، تامین امنیت تاسیسات روستایی و مدیریت اراضی روستایی از راهبردهای دیگر این حوزه است (عباسی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۱).

ه) زیرساخت‌ها و عمران روستایی: به‌سازی و اصلاح زیرساخت‌ها در زمره راهبردهای پایداری است که با بهبود کیفیت زندگی عرضه کالا و خدمات و فراهم کردن وسایل رفاهی امکان‌پذیر بوده و نقش مهمی در افزایش استاندارد زندگی، رشد و توسعه روستایی ایفا می‌کند. زیرساخت با چهار معیار حمل و نقل (عمران و نگهداری راه‌های روستایی)، تامین انرژی، فناوری اطلاعات (توسعه شبکه‌ها و دفاتر مخابراتی و اینترنت) و ارائه خدمات عمرانی (طراحی ساخت و ساز روستا، لایروبی قنوات، تنظیف و نگهداری راه‌های انتقال آب، آبخیزداری^۱)، مکانیزه کردن فعالیت‌های کشاورزی) قابل تبیین است (بدخشان و همکاران، ۱۳۹۶: ۴).

^۱ آبخیزداری به مجموع کنشها و واکنشهایی که به پایداری منابع طبیعی (آب و خاک و گیاه می انجامد، گفته می‌شود.

شکل ۱: الگوی جامع توسعه پایدار روستایی

منبع: یافته های پژوهش

پیشینه پژوهش

در این قسمت مطابق با هدف پژوهش حاضر و غنی تر شدن محتوای آن، مطالعاتی که به بیان الگوهای توسعه روستایی پرداخته اند مورد بررسی قرار خواهند گرفت: عیدیوندی و همکاران (۱۴۰۲) در پژوهشی به شناسایی استراتژی های توسعه روستایی در ایران پرداختند و بهبود ظرفیت مقامات محلی، هماهنگی سیاست ها، مدرن سازی با روستاهای هوشمند، تأمین اعتبارات بانکی و افزایش آموزش روستاییان را به عنوان مهم ترین سناریوها معرفی کردند. احمدی شاپورآبادی و متقی (۱۴۰۱) در پژوهشی نشان دادند که ارزشیابی عملکرد خط مشی توسعه روستایی در برنامه های توسعه با تمرکز بر برنامه ششم توسعه بیانگر آن است که علی رغم موفقیت در خروجی ها، در بُعد پیامدهای خود مطابقت چندانی با اهداف از پیش تعیین شده ندارند. تقی زادفانید و جلیلی (۱۴۰۰) در مطالعه ای به این نتیجه رسیدند که در برنامه ششم، توجه به استعدادها و

ظرفیت‌های بومی و اقتصادی مناطق، همراه با مشارکت نیروهای محلی و آموزش صدهزار نفر از روستاییان و عشایر، به عنوان عناصر کلیدی در برنامه‌ریزی محلی، اهمیت بومی‌سازی در سیاست‌گذاری توسعه روستایی را نشان می‌دهد. خالقی (۱۳۹۸) در پژوهشی نشان داد که عدم توفیق برنامه‌های توسعه روستایی همه‌جانبه روستایی بیشتر ناشی از غفلت سیستم قانون‌گذاری و برنامه‌ریزی نسبت به جایگاه روستا و کشاورزی بوده و این طرح‌ها در غیاب مردم برنامه‌ریزی شده و بدون کمک مردم اجرا می‌شوند. امیرانتخابی و همکاران (۱۳۹۷) در تحقیقی نشان دادند که در خصوص توسعه روستایی، برنامه پنج‌ساله پنجم که بالاترین جایگاه را داشته، وضعیت برنامه سوم توسعه نسبت به سایر برنامه‌ها چشم‌گیر بوده است. از کیا و دیباجی فروشانی (۱۳۹۵) در مطالعه‌ای نشان دادند که در مطالعه برنامه‌های پنج‌ساله توسعه بعد از انقلاب عدول از اجرای برنامه مصوب، محدود شدن به برخی اقدامات اجرایی و اجرای طرح‌های گذشته، با وجود تغییر محتوای برنامه‌ها به روشنی دیده می‌شود. زاهدی و همکاران (۱۳۹۱) در مقاله‌ای با عنوان «کاستی‌های نظری برنامه‌ریزی توسعه روستایی ایران» نشان دادند که در برنامه‌ریزی توسعه روستایی در ایران درک و فهم مشترکی از این نوع توسعه شکل نگرفته و این گونه برنامه‌ریزی، از جنبه‌های فکری و معرفتی و نظری فاقد انسجام لازم است و گویا هنوز این نظریه پشتوانه‌های معرفتی و غنای لازم را برای کمک به توسعه روستایی مناسب و پایدار نیافته است. محمدقلی نیا و همکاران (۱۳۷۹) در پژوهشی به نقایص برنامه دوم توسعه با تأکید بر ابعاد روستایی پرداختند. نتایج نشان داد که برنامه‌ریزی دچار مشکلاتی مانند روند دستوری، عدم ارتباط بین بخش‌ها و ناکارآمدی سازمانی است. همچنین، دیدگاه انفعالی و عدم ضمانت اجرایی برای اجرای برنامه‌ها از دیگر چالش‌ها بود. استین^۱ و همکاران (۲۰۲۵) در مقاله‌ای نشان دادند که توسعه روستایی نیازمند یک رویکرد چندبخشی برای مقابله با چالش‌هایی مانند فقر، زیرساخت‌های ناکافی و بیکاری است. از دیدگاه نویسندگان همگرایی - ادغام و همسویی طرح‌های دولتی، ابتکارات بخش خصوصی و تلاش‌های جامعه - به عنوان بهترین شیوه متحول‌کننده ظاهر می‌شود. ساراپونگ^۲ و همکاران (۲۰۲۴) در مطالعه‌ای نشان دادند که برای استراتژی تسریع توسعه روستایی در اندونزی، دولت، دولت‌های

1 Stein

2 Sarapung

منطقه‌ای، مؤسسات مالی (بانک‌ها و غیره) و سایر ذینفعان نیاز به ایجاد سیاست‌هایی برای تقویت همکاری و برنامه‌های نوآورانه از جمله تأمین تسهیلات اعتباری قابل دسترس، مقرون به صرفه و قابل دستیابی برای جوامع روستایی برای توانمندسازی آن‌ها دارند. ساکتا^۱ (۲۰۲۳) در مقاله خود نشان داد که تأثیر شهرنشینی بر توسعه روستایی مشروط و ناهمگن است. این امر مشروط است زیرا کشورها باید در موقعیت مناسبی قرار داشته باشند تا از مزایای شهرنشینی بهره‌مند شوند، به عنوان مثال، آن‌ها باید زیرساخت‌های مناسب و تنظیمات نهادی و همچنین تعهد سیاسی و رهبری قوی داشته باشند. با این حال، زمانی که شهرنشینی به‌خوبی مدیریت شود، می‌تواند نقشی اساسی در کاهش فقر روستایی، بهبود امنیت غذایی و ایجاد فرصت‌هایی برای توسعه روستایی ایفا کند. هاریانکوا و گرتسبرگ^۲ (۲۰۲۲) در مطالعه‌ای، مدل اطلاعاتی برای ارزیابی سناریوهای توسعه پایدار روستایی در بلاروس پیشنهاد داد. این مدل شامل پنج عامل اصلی پایداری (اجتماعی، فناوری، اقتصادی، زیست محیطی و سیاسی) است و شاخص‌های توسعه برای ۱۴ سکونتگاه روستایی تعیین گردید. نتایج نشان‌دهنده ارتباط مدل اطلاعاتی با پایش توسعه پایدار در برنامه‌ریزی محلی است. اگبه^۳ (۲۰۱۴) در مقاله‌ای مقاله بیان می‌کند که تلاش‌های دولت نیجریه و سازمان‌های بین‌المللی برای توسعه روستایی ناکام مانده و فساد و سوء مدیریت از موانع اصلی هستند. نویسنده پیشنهاد می‌کند که باید رویکردها به سمت برنامه‌ریزی از پایین به بالا تغییر کند و دولت محیط مساعدی برای توسعه فراهم کند. تغییر نگرش رهبری نیز برای دستیابی به توسعه پایدار ضروری است.

بررسی مطالعات انجام شده بیانگر آن است که در مجموع هر کدام از زاویه‌ای خاص موضوع پژوهش حاضر را مورد کنکاش قرار داده‌اند اما از نکات بدیع پژوهش حاضر آن است که با روشی نسبتاً متمایز یعنی تحلیل محتوا از نوع مضمون، نقاط ضعف و آسیب‌های توسعه روستایی در برنامه‌های پنجم و ششم توسعه مورد واکاوی دقیق قرار داده و با الگوی جامع توسعه روستایی برگرفته از مبانی نظری و مشاهدات تجربی این حوزه مقایسه نموده است.

1 Sakketa

2 Harbiankova & Gertsberg

3 Egbe

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر ماهیت داده‌ها از نوع کیفی، بر مبنای هدف، کاربردی و از لحاظ روش تحقیق به صورت توصیفی-تحلیلی و از نحوه گردآوری داده‌ها اسنادی و اینترنتی است. در این پژوهش از روش تحلیل محتوا از نوع مضمونی استفاده شده است. تحلیل مضمون روشی است که می‌توان آن را درباره انواع گوناگون پیام‌های مندرج در اسناد رسمی، خطابه‌ها، اعلامیه‌های سیاسی، گزارش‌های قانونی و برنامه‌های توسعه به کار بست. واحد تحلیل، مضمون‌های موجود در متن برنامه‌های پنجم و ششم توسعه است و معرف‌های موردنظر در قالب این مضمون‌ها جستجو و در جهت تطبیق و تحلیل برنامه‌ها به کار گرفته شده‌اند. بر این اساس، مراحل زیر انجام شد:

در گام اول، ماده‌های قانونی مرتبط با بخش توسعه روستایی در برنامه‌های پنجم و ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور به صورت جدول و تحت عنوان مفاهیم استخراج شده در فایل ورد به نگارش درآمده و سپس کدهای مفهومی از برنامه‌های پنجم و ششم توسعه استخراج شدند. برای نمونه در جدول ۱ این مرحله از پژوهش به نمایش درآمده است.

جدول ۱: نمونه استخراج کدهای مفهومی توسعه روستایی از مفاهیم استخراج شده

مفاهیم استخراج شده	کدهای مفهومی
ماده ۱۶۹- شورای عالی شهرسازی و معماری موظف است به منظور تدوین و ترویج الگوهای معماری و شهرسازی اسلامی - ایرانی: ب- طرح‌های مناسب‌سازی ساختمان‌ها و فضاهای شهری و روستایی برای معلولین جسمی و حرکتی را بررسی، تهیه و تدوین نماید. شهرداری‌ها و دهیاری‌ها موظفند بر اساس ضوابط و طرح‌های موضوع این بند نسبت به مناسب‌سازی معابر و فضاهای عمومی شهری و روستایی اقدام نمایند	تدوین و ترویج الگوهای معماری و شهرسازی اسلامی - ایرانی از طریق: - طرح‌های مناسب‌سازی ساختمان‌ها و فضاهای روستایی برای معلولین جسمی و حرکتی - مناسب‌سازی معابر و فضاهای عمومی روستایی

در گام دوم، مقوله‌های فرعی و اصلی توسعه روستایی از کدهای مفهومی در برنامه‌های پنجم و ششم توسعه استخراج شدند. نکته حائز اهمیت در این مرحله اینکه در هر ماده از برنامه‌های توسعه معمولاً یک یا چند هدف بنیادی تعیین شده و برای اجرای آن اقدامات یا راهبردهایی مشخص شده است. بر این اساس، نوع مضمون برنامه‌های توسعه تعیین می‌کند که اهداف موجود در هر ماده به عنوان مقوله اصلی و راهبردهای تعیین شده به عنوان مقوله‌های فرعی قابل تبیین است. برای تبیین بهتر این موضوع، به عنوان نمونه مرحله دوم در جدول ۲ نمایش داده شده است.

جدول ۲: نمونه استخراج مقوله‌های فرعی و اصلی از کدهای مفهومی استخراج شده

مقوله‌ی اصلی	مقوله‌ی فرعی	کدهای مفهومی هم‌دسته
توسعه عمران روستایی	- احیاء بافت‌های فرسوده و نامناسب روستایی - ارتقاء شرایط محیطی پایدار و فراگیر روستاییان - اجرای الگوی معماری اسلامی - ایرانی در عمران محیط و مسکن روستایی	تدوین و ترویج الگوهای معماری و شهرسازی اسلامی - ایرانی از طریق: - طرح‌های مناسب‌سازی ساختمان‌ها و فضاهای روستایی برای معلولین جسمی و حرکتی - مناسب‌سازی معابر و فضاهای عمومی روستایی

در نهایت در گام سوم، الگوی توسعه روستایی در برنامه‌های پنجم و ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور طراحی می‌شود. در این مرحله مقوله‌های اصلی و فرعی به صورت نمودار و در قالب ابعاد اجتماعی، اقتصادی، زیست‌محیطی، زیرساخت و عمران و سیاسی و امنیتی مطابق با الگوی جامع توسعه روستایی معرفی شده در بخش قبل نمایش داده می‌شوند. این کار امکان مقایسه الگوهای استخراجی از برنامه‌های توسعه پنجم و ششم با استفاده از روش تحلیل مضمون را با الگوی جامع توسعه روستایی فراهم نموده و می‌توان نقاضف و آسیب‌های آن را شناسایی نمود. در قسمت بعد، یافته‌های پژوهش بر اساس روش تحقیق معرفی شده ارائه می‌شود.

یافته‌های پژوهش

در این بخش بر اساس روش تحقیق ارائه شده، برنامه‌های پنجم و ششم توسعه مورد تحلیل مضمون واقع شده که در ادامه به تفصیل بیان می‌شود. جامعه هدف پژوهش حاضر شامل کلیه ماده‌های قانونی با توسعه روستایی در برنامه‌های پنجم و ششم توسعه کشور می‌شود. در برنامه پنجم توسعه مواد ۱۱، ۳۲، ۳۸، ۱۲۴، ۱۶۳، ۱۶۹، ۱۷۱، ۱۷۲ و ۱۹۴ به حوزه توسعه روستایی پرداخته‌اند. از سوی دیگر، در برنامه ششم توسعه نیز مواد ۲، ۲۶، ۲۷، ۳۱، ۴۶، ۵۹، ۶۱، ۷۰، ۸۰، ۹۹ و ۱۰۰ به این موضوع اختصاص یافته‌اند. به منظور پرهیز از اطاله کلام و به دلیل حجیم بودن مرحله اول روش تحقیق، یافته‌های حاصل از این تحلیل از مرحله دوم تبیین شده و در گام سوم، الگوی استخراجی آن در زمینه توسعه روستایی و ابعاد آن مورد تشریح قرار می‌گیرد. برای استخراج الگوی توسعه روستایی در برنامه پنجم توسعه، ابتدا مواد مرتبط با توسعه روستایی شناسایی شد و جداولی شبیه جدول ۱ در قسمت روش تحقیق تشکیل شده و کدهای مفهومی استخراج گردید. در گام بعدی، بر اساس کدهای مفهومی استخراج شده، مقوله‌های فرعی و اصلی مطابق با جدول ۳ به صورت زیر تعیین شدند. همان‌گونه که در قبل نیز ذکر شد، مقوله‌های اصلی نشان‌دهنده اهداف مورد نظر در زمینه توسعه روستایی در برنامه پنجم است. مقوله‌های فرعی نیز بیانگر راهبردهای تدوین شده برای دستیابی به مقوله‌های اصلی یا هدف‌های مورد نظر برنامه هستند.

جدول ۳: استخراج مقوله‌های فرعی و اصلی توسعه روستایی از کدهای مفهومی برنامه پنجم توسعه

مقوله‌ی اصلی	مقوله‌ی فرعی	کدهای مفهومی هم‌دسته
توسعه گردشگری روستایی	- حمایت مالی از مراکز حفظ آثار و فرهنگ سنتی روستایی - گسترش صنایع دستی و خدمات گردشگری روستایی - توسعه بازارهای محلی روستایی	- حمایت مالی از مراکز حفظ آثار و فرهنگ سنتی روستایی به منظور توسعه گردشگری آن مناطق - گسترش صنایع دستی و خدمات گردشگری - ایجاد و توسعه بازارهای محلی با اولویت مراکز دهستان‌های دارای قابلیت توسعه

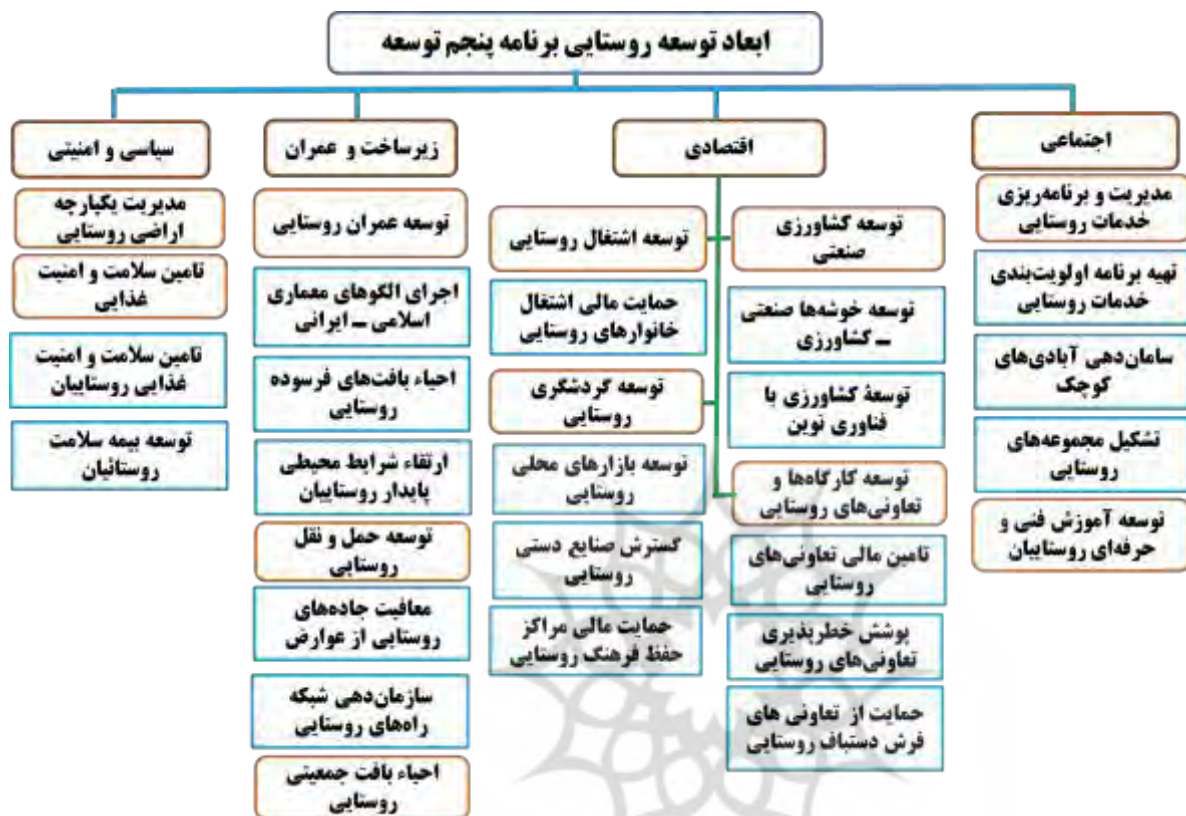
مقوله‌ی اصلی	مقوله‌ی فرعی	کدهای مفهومی هم‌دسته
تأمین سلامت و امنیت غذایی روستاییان	- تأمین سلامت و امنیت غذایی روستاییان - توسعه بیمه‌های سلامت روستائیان	- راه اندازی سامانه «خدمات جامع و همگانی سلامت» برای ایجاد سلامت و امنیت غذایی مناطق کمتر توسعه‌یافته به ویژه روستاها - تأمین حق بیمه خانوارهای روستائیان از بودجه عمومی دولت به منظور توسعه کمی و کیفی بیمه‌های سلامت - تعمیم و گسترش بیمه روستایی از طریق تقویت صندوق بیمه اجتماعی روستاییان و عشایر
توسعه کارگاه‌ها و تعاونی‌های روستایی	- تأمین مالی تعاونی‌های روستایی - پوشش خطرپذیری (ریسک) تعاونی‌های روستایی - حمایت از کارگاه‌ها، اتحادیه‌ها و شرکت‌های تعاونی - فرش دستباف روستایی	- افزایش سالانه سرمایه بانک توسعه تعاون و صندوق ضمانت سرمایه‌گذاری تعاون به منظور اعطاء تسهیلات بانکی و پوشش خطرپذیری (ریسک) تعاونی‌های فراگیر ملی با اولویت تعاونی‌های کشاورزی، روستایی و عشایری - حمایت از ایجاد و توسعه و تجهیز کارگاه‌های متمرکز و غیرمتمرکز و اتحادیه‌ها و شرکت‌های تعاونی فرش دستباف روستایی
توسعه حمل و نقل روستایی	- معافیت جاده‌های روستایی از عوارض نگهداری راه‌ها - سازمان‌دهی شبکه راه‌های روستایی	- تأمین منابع مورد نیاز جهت توسعه و نگهداری و بهره‌برداری امور حمل و نقل از محل جابه‌جایی کالا و مسافر در جاده‌های کشور به استثناء جاده‌های روستایی و عشایری - احداث، ترمیم و نگهداری و ایمن‌سازی شبکه راه‌های روستایی
توسعه عمران روستایی	- احیاء بافت‌های فرسوده و نامناسب روستایی - ارتقاء شرایط محیطی پایدار و فراگیر روستاییان - اجرای الگوی معماری	- تدوین و ترویج الگوهای معماری و شهرسازی اسلامی - ایرانی از طریق: - طرح‌های مناسب‌سازی ساختمان‌ها و فضاهای روستایی برای معلولین جسمی و حرکتی - مناسب‌سازی معابر و فضاهای عمومی

مقوله‌ی اصلی	مقوله‌ی فرعی	کدهای مفهومی هم‌دسته
	اسلامی - ایرانی در عمران محیط و مسکن روستایی	روستایی - احیاء بافت‌های فرسوده و نامناسب روستایی به منظور افزایش بهره‌وری و استحصال زمین - ارتقاء شرایط محیطی پایدار و فراگیر ساکنان مناطق روستایی از طریق: - وضع مقررات بازدارنده و اعمال ممنوعیت ارائه کلیه خدمات زیربنایی به ساخت‌وسازهای غیرمجاز روستایی - تهیه و اجرای طرح هادی برای روستاهای واقع در حریم کلان‌شهرها - بهسازی، نوسازی، بازسازی و ایمن‌سازی ساختار کالبدی محیط و مسکن روستایی مبتنی بر الگوی معماری اسلامی - ایرانی
مدیریت و برنامه‌ریزی خدمات روستایی	- تهیه برنامه اولویت‌بندی خدمات روستایی - سامان‌دهی آبادی‌های کوچک - تشکیل مجموعه‌های روستایی	- ارتقاء شاخص‌های توسعه روستایی و ارائه خدمات نوین و تهیه برنامه اولویت‌بندی خدمات روستایی - تعیین الگوی مدیریت در آبادی‌های فاقد شورای اسلامی - ساماندهی روستاها در قالب مجموعه‌های روستایی به منظور خدمات‌رسانی بهتر و مؤثرتر
توسعه کشاورزی صنعتی	- توسعه خوشه‌ها صنعتی - کشاورزی کوچک و متوسط - توسعه کشاورزی با فناوری نوین	حمایت از گسترش کشاورزی صنعتی و صنایع روستایی از طریق: - اولویت توسعه خوشه‌ها و زنجیره‌های صنعتی - کشاورزی کوچک و متوسط - توسعه کشاورزی با فناوری نوین، اقتصادی و بهره‌ور و طرح‌های زیربنایی و نوپدید در بخش‌های کشاورزی
توسعه آموزش فنی و	توانمندسازی فنی و حرفه‌ای	- آموزش فنی و حرفه‌ای مستمر روستاییان با

مقوله‌ی اصلی	مقوله‌ی فرعی	کدهای مفهومی هم‌دسته
حرفه‌ای روستاییان	روستاییان	هدف توانمندسازی
توسعه اشتغال روستایی	حمایت مالی اشتغال خانوارهای روستایی	حمایت مالی از طریق اعطاء تسهیلات، وجوه اداره شده، یارانه سود و کارمزد جهت توسعه اشتغال خانوارهای روستایی
مدیریت یکپارچه اراضی روستایی	تقویت مدیریت یکپارچه اراضی	- تقویت مدیریت یکپارچه اراضی از طریق مشارکت با تشکلهای حقوقی به‌منظور جلوگیری از خردشدن اراضی و تجمیع مدیریتی اراضی خرد - تهیه طرح‌های هادی روستایی و تعیین محدوده روستاها در سراسر کشور
احیاء بافت جمعیتی روستایی	احیاء بافت جمعیتی روستایی	جوان‌سازی بافت جمعیتی مناطق روستایی

منبع: یافته‌های پژوهش

گام نهایی، استخراج الگوی توسعه روستایی مدنظر این برنامه است. مقوله‌های اصلی این برنامه در حوزه توسعه روستایی ابعاد بنیادی این الگو را تشکیل داده و مقوله‌های فرعی استخراج شده (راهبردهای توسعه روستایی) به عنوان زیرمجموعه‌های آن در نظر گرفته می‌شود. این الگو در شکل ۲ نمایش داده شده که چارچوب آن مطابق با الگوی جامع ارائه شده در شکل ۱ طراحی شده است. الگو شامل ۴ بعد اجتماعی، اقتصادی، زیرساخت و عمران و نیز سیاسی و امنیتی است.

شکل ۲: الگوی توسعه روستایی در برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ج.ا.ا.

منبع: یافته‌های پژوهش

همان‌طور که از شکل ۲ مشهود است، بر اساس تحلیل مضمون انجام شده در این پژوهش، ابعاد اصلی توسعه روستایی در برنامه پنجم توسعه در برگیرنده ۴ بعد بنیادی و ۱۱ حوزه یا مقوله بنیادی است. در زمینه توسعه عمران روستایی به ویژه بر اجرای الگوی اسلامی - ایرانی ساخت‌وساز و احیای بافت‌های فرسوده روستایی تأکید شده است. برای توسعه گردشگری روستایی علاوه بر اهتمام برای توسعه بازارهای محلی و گسترش صنایع دستی، حفظ فرهنگ روستایی نیز توصیه

گردیده است. در این برنامه به همراه توسعه کشاورزی که بر پایه فناوری‌های نوین قرار دارد، آموزش فنی و حرفه‌ای روستاییان نیز مورد توجه برنامه‌ریزان بوده است. این موضوع با تقویت نقش تعاونی‌های روستایی و حمایت‌های مالی و پوشش ریسک آن‌ها تقویت شده است. در کنار توسعه کشاورزی، مدیریت اراضی کشاورزی به عنوان راهبرد مکمل پیشنهاد شده گردیده و اهمیت ویژه‌ای دارد. در نهایت، همراه با توسعه بخشی مبتنی بر مزیت کشاورزی، صنایع دستی و فرهنگی روستاها، توسعه حمل‌ونقل و سازمان‌دهی راه‌های روستاها به عنوان راهبردی مکمل تلقی شده که تأثیر ویژه‌ای در انتقال محصولات روستاها به بازارهای خارج از آن و همچنین جذب گردشگر برای بازدید از ظرفیت‌های فرهنگی و صنایع دستی (به ویژه فرش دستباف) روستاها دارد.

مشابه با تحلیل انجام شده برای برنامه پنجم توسعه از نظر توسعه روستایی، برنامه ششم توسعه نیز مورد تحلیل قرار گرفته است. پس از تعیین کدهای مفهومی، مقوله‌های اصلی و فرعی در برنامه ششم توسعه در حوزه توسعه روستایی استخراج شده که در جدول ۴ قابل مشاهده است.

جدول ۴: استخراج مقوله‌های فرعی و اصلی توسعه روستایی از کدهای مفهومی برنامه ششم توسعه

مقوله اصلی	مقوله فرعی	کدهای مفهومی
توسعه عمران روستایی	- بازآفرینی بافت‌های مناطق روستایی	- بازآفرینی بافت‌های مناطق روستایی
	- حمایت بودجه‌ای از عمران و توسعه روستایی	- ارائه هدفمند و شفاف اعتبارات مربوط به عمران و توسعه روستایی در بودجه سنواتی
	- حمایت مالی از بازسازی اماکن مسکونی مناطق روستایی آسیب‌دیده از حوادث طبیعی	- یخشودگی سود و جرائم تسهیلات جهت بازسازی اماکن مسکونی مناطق روستایی آسیب‌دیده از حوادث طبیعی و غیرمترقبه
	- بهسازی و نوسازی مسکن روستایی	- تأمین منابع مالی و تسهیلات
	اقدامات عمرانی زیربنایی شامل:	ارزان‌قیمت و زمین مورد نیاز به منظور کاهش آسیب‌پذیری سکونتگاه‌های
	- اجرای طرح‌های دفع بهداشتی	

مقوله اصلی	مقوله فرعی	کدهای مفهومی
	فاضلاب روستایی - احداث، بهسازی و آسفالت و نگهداری راه‌های روستایی	روستایی (با هدف بهسازی و نوسازی مسکن روستایی) - احیای بافتهای فرسوده و نامناسب روستایی به منظور افزایش بهره‌وری و استحصال زمین - تهیه و اجرای طرح‌های ساماندهی و بهسازی روستاهای مرزی - یکپارچه‌سازی حداکثری فعالیت‌ها و برنامه‌های عمران و توسعه روستایی - امکان‌سنجی، طراحی و ایجاد سامانه‌های دفع بهداشتی زباله‌های روستایی - طراحی و اجرای طرح‌های (پروژه‌های) دفع بهداشتی فاضلاب در روستاها - تأمین و تخصیص اعتبار مورد نیاز جهت احداث، بهسازی و آسفالت و نگهداری راه‌های روستایی
مدیریت اراضی روستایی	تعیین محدوده روستایی و اجرای طرح‌های هادی	- اجرای طرح‌های هادی و بهسازی روستایی و تعیین محدوده روستاها در سراسر کشور - تهیه طرح‌های هادی و طرح‌های توسعه و بازنگری آنها برای همه روستاها
توسعه اقتصادی و بخشی روستا	- حمایت مالی و دولتی و خصوصی از اشتغال‌زایی روستا - تسهیل ثبت بنگاه‌های اقتصادی روستایی	در راستای پیشرفت عدالت‌محور روستاها از مسیر الف) توسعه اقتصادی و بخشی روستا: اشتغال‌زایی روستا از طریق:

مقوله اصلی	مقوله فرعی	کدهای مفهومی
	- توسعه کسب و کار روستایی - ساخت و بهره‌برداری ناحیه صنعتی روستایی - بهبود معیشت و اقتصاد خانواده‌های روستایی	- مشارکت‌های محلی و با بهره‌گیری از تسهیلات بانکی، حمایت‌های دولتی و سرمایه‌گذاری بخش خصوصی - کاهش مدت زمان پاسخ به استعلام‌ها و صدور - - پروانه ساخت - بنگاه‌های اقتصادی روستایی - توسعه کسب و کار روستایی - ساخت و بهره‌برداری ناحیه صنعتی روستایی - ایجاد فرصت شغلی در روستاها از طریق احداث و - توسعه بنگاه‌های اقتصادی رقابت‌پذیر و صادرات‌گرا - حمایت، پشتیبانی و ارتقای معیشت و اقتصاد خانواده از طریق: توسعه مشاغل خانگی، بنگاه‌های زودبازده اقتصادی و تعاونی‌های تولیدی روستایی و خانواده محور
آموزش برنامه‌ریزی محلی	برنامه‌ریزی محلی روستاییان	آموزش روستاییان و عشایر به‌عنوان عناصر پیشرو و تسهیل‌گر در زمینه برنامه‌ریزی محلی
توسعه کشاورزی	- تأمین امنیت غذایی و خودکفایی روستاها - حمایت‌های فنی - اعتباری از تولید محصولات کشاورزی	- تأمین امنیت غذایی و نیل به خودکفایی در محصولات اساسی زراعی، دامی و آبی - تکمیل زنجیره تولید محصولات کشاورزی از طریق اعطای کمک‌های فنی - اعتباری به تشکلهای فراگیر کشاورزی و روستایی
توسعه صنایع روستایی	نوسازی و حمایت هدفمند از صنایع	حمایت رونق تولید، نوسازی صنایع، حمایت

مقوله اصلی	مقوله فرعی	کدهای مفهومی
	روستایی	هدفمند از صنایع روستایی از طریق توسعه و تجهیز کارگاه‌های متمرکز و غیرمتمرکز و اتحادیه‌ها و شرکت‌های تعاونی فرش دستباف روستایی
توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات	- سرمایه‌گذاری در توسعه زیرساخت‌های خدمات الکترونیک روستایی - برون‌سپاری خدمات پستی و الکترونیکی	- توسعه فناوری اطلاعات در روستاها از طریق «سرمایه‌گذاری در توسعه زیرساخت‌های خدمات الکترونیکی در مناطق محروم و روستایی - واگذاری یا برون‌سپاری دفاتر پستی و دفاتر پیشخوان خدمات دولت و دفاتر ارتباطات و فناوری اطلاعات (ICT) روستایی
توسعه بیمه‌های سلامت روستائیان	تأمین بودجه حق بیمه سلامت روستائیان	توسعه کمی و کیفی بیمه‌های سلامت روستایی از طریق تأمین حق بیمه خانواده روستائیان از طریق بودجه سنواتی
بهبود کیفیت زندگی ساکنان و ترویج مهاجرت معکوس	- پیشگیری و کاهش آسیب‌های اجتماعی با: - ایجاد شغل - ایجاد سکونتگاه مناسب در روستاها	- پیشگیری و کاهش آسیب‌های اجتماعی از طریق: - ایجاد شغل و سکونتگاه مناسب در روستاها به منظور بهبود کیفیت زندگی ساکنان و ترویج مهاجرت معکوس
توسعه زیرساخت‌های گردشگری	- توسعه عمرانی بافت‌های با ارزش تاریخی و فرهنگی و روستاهای هدف گردشگری - گازرسانی به روستاهای هدف گردشگری	- بهسازی و احیای حداقل سیصد روستای دارای بافت با ارزش تاریخی و فرهنگی و روستاهای هدف گردشگری را از محل اعتبارات تملک دارایی‌های سرمایه‌ای - گازرسانی به روستاهای هدف گردشگری

منبع: یافته‌های پژوهش

در زمینه الگوی توسعه روستایی در برنامه ششم توسعه که در قالب شکل ۳ ارائه شده است، می‌توان اذعان نمود که توسعه عمران روستایی به عنوان یکی از محوری‌ترین راهبردهای توسعه روستایی مورد توجه قرار گرفته و تا حدی بیشتر از برنامه پنجم توسعه به اجرای طرح‌های دفع فاضلاب روستایی نیز تأکید دارد.

شکل ۳: الگوی توسعه روستایی در برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ج.ا.ا.

منبع: یافته‌های پژوهش

همان‌طور که مشاهده می‌شود، در حوزه توسعه اقتصادی روستایی نیز اتخاذ راهبردهایی نظیر گسترش نحوه سیاست‌های حمایتی دولتی و خصوصی (علاوه بر حمایت‌های مالی) و تسهیل ثبت کسب و کارهای روستایی و ایجاد نواحی صنعتی، این برنامه را از برنامه پنجم توسعه متمایز و تکمیل می‌کند. در این برنامه برخلاف برنامه پنجم، دو حوزه توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات در مناطق روستایی و نیز آموزش برنامه‌ریزی محلی به روستاییان مورد توجه برنامه‌ریزان واقع شده است.

نتیجه‌گیری و پیشنهادهای سیاستی

در این مطالعه، توسعه روستایی به عنوان بخشی از توسعه اقتصادی کشور مورد توجه قرار گرفته و الگوی توسعه آن در برنامه‌های پنجم و ششم توسعه استخراج گردیده است. پس از آن به منظور آسیب‌شناسی این برنامه‌ها، الگوی‌های استخراج شده با الگوی جامع توسعه پایدار روستایی که بر رفته از مبانی نظری موجود است، مقایسه گردید. برای این کار از روش تحلیل مضمون استفاده شد. در این روش، ابتدا برنامه‌های توسعه به طور دقیق مطالعه و پس از آن، موارد مرتبط با توسعه روستایی در قالب مواد و تبصره‌ها شناسایی شده و در قالب مفاهیم استخراجی در یک جدول تهیه و تنظیم شدند. سپس، بر اساس مفاهیم استخراجی، کدگذاری مفهومی صورت گرفته و در مرحله دوم با استفاده از کدهای استخراجی، مقوله‌های اصلی و فرعی استخراج گردیدند. در این پژوهش، مقوله‌های اصلی در برگیرنده اهداف مورد نظر برای توسعه روستایی بوده و مقوله‌های فرعی نشان‌دهنده راهبردهای طراحی شده در برنامه‌ها برای دستیابی به اهداف مورد نظر است. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که در برنامه پنجم توسعه، یازده هدف برای توسعه روستایی در نظر گرفته شده است. این اهداف شامل توسعه عمران روستایی، توسعه گردشگری روستایی، مدیریت و برنامه‌ریزی خدمات روستایی، تأمین سلامت و امنیت غذایی، احیاء بافت جمعیتی روستایی، احیاء بافت جمعیتی روستایی، توسعه کشاورزی صنعتی، توسعه کارگاه‌ها و تعاونی‌های روستایی، مدیریت یکپارچه اراضی روستایی، توسعه آموزش فنی و حرفه‌ای روستاییان، توسعه اشتغال روستایی و توسعه حمل‌ونقل روستایی هستند. در برنامه ششم توسعه نیز ۱۰ مقوله اصلی شناسایی شده که نمایانگر اهداف مورد نظر برنامه در توسعه روستایی است. این اهداف شامل توسعه عمران

روستایی، توسعه اقتصادی و بخشی روستا، مدیریت اراضی روستایی، توسعه کشاورزی، توسعه صنایع روستایی، آموزش برنامه ریزی محلی، بهبود کیفیت زندگی ساکنان، توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات، بیمه‌های سلامت روستائیان و توسعه زیرساخت‌های گردشگری هستند. مقایسه برنامه پنجم و ششم توسعه در زمینه اهداف آن نشان می‌دهد که در هر دو برنامه به طور مشترک بر توسعه عمران روستایی، مدیریت اراضی روستایی، توسعه کشاورزی و توسعه اشتغال و سلامت روستائیان تأکید شده است. از طرف دیگر، برنامه پنجم توسعه اگرچه بر توسعه آموزش فنی و حرفه‌ای روستائیان، توسعه تعاونی‌های روستایی و توسعه حمل‌ونقل روستایی تأکید نموده اما، در برنامه ششم توسعه سلامت روستائیان، توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات و توسعه اقتصادی و بخشی روستاها به عنوان اهداف جدید و متمایز از برنامه پنجم معرفی شده است. در مجموع، اگرچه هر دو برنامه بر اهدافی مشترک استوار بوده اما تغییر الگوی برنامه ششم نسبت به برنامه پنجم در زمینه آموزش نیروی انسانی می‌تواند به عنوان عاملی برای عدم توفیق در توسعه روستایی کشور تلقی شود. بنابراین شایسته است حداقل همانند توجه به ابعاد زیرساختی و زیربنایی توسعه روستایی به بعد توسعه انسانی روستائیان نیز توجه شود. موضوعی که می‌تواند تأثیر آن بر توسعه روستایی در مطالعات آتی مورد بررسی قرار گیرد.

در مجموع و در وهله اول، از آنجا که توسعه پایدار روستایی مستلزم توجه به حداقل ۵ محور بنیادی است، از این رو، جامعیت برنامه‌های توسعه در پوشش این محورها، می‌تواند به رشد پایدار و متوازن روستاها کمک شایانی نماید. با وجود این، مقایسه الگوهای توسعه روستایی برنامه‌های پنجم و ششم توسعه با الگوی جامع توسعه روستایی در این مطالعه نشان می‌دهد که در هر دو برنامه توسعه از نظر محور یا بعد زیست‌محیطی نادیده گرفته شده است. این در حالی است که توسعه پایدار روستایی با توجه به حفظ محیط زیست روستا از قبیل برنامه‌های مقابله با بیابان‌زایی و خشک‌سالی، ارتقای بهداشت محیط روستا و جلوگیری از فرسایش و تخریب خاک روستا رقم خواهد خورد. بنابراین، هر دو برنامه از این منظر دارای ضعف عمده هستند.

دوم اینکه، یکی دیگر از الزامات توسعه متوازن و پایدار روستا، حفظ توازن در اجرای برنامه‌های توسعه روستایی در تمامی ابعاد آن است. با وجود این، الگوهای استخراجی از برنامه‌های پنجم و ششم توسعه در این مطالعه نشان می‌دهد که ابعاد توسعه اقتصادی و عمرانی توسعه روستایی بیش از

ابعاد توسعه اجتماعی و امنیتی و عمرانی مطمح نظر برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران این حوزه واقع شده است. این در حالی است که توجه به بعد اجتماعی در هر دو برنامه صرفاً به مبحث آموزش معطوف بوده و کمتر به برنامه‌های افزایش مشارکت روستائیان و ایجاد انسجام و جلب همکاری آن‌ها در توسعه روستایی پرداخته شده است. این موضوع به ویژه در برنامه ششم بیشتر مشهود است.

در جایگاه سوم، یکی دیگر از ضعف‌های برنامه‌های پنجم و ششم توسعه در حوزه توسعه روستایی از نظر بعد اجتماعی (علاوه بر موارد ذکر شده در قبل)، توجه کمتر به نقش فرهنگ در توسعه روستایی است. بر اساس ادبیات توسعه، فرهنگ را می‌توان به عنوان ریشه درخت توسعه قلمداد نمود. کارکرد فرهنگ در حوزه توسعه روستایی می‌تواند در حفظ زیرساخت‌ها، امنیت بناها و اموال روستائیان و نیز افزایش انگیزه برای فعالیت‌های گردشگری و اقتصادی تبلور یابد. با وجود این، این برنامه‌ها از برنامه‌ریزی در حوزه تقریباً غفلت نموده‌اند.

چهارم اینکه، علیرغم ارائه برنامه‌های گسترده‌تر در بعد اقتصادی و توجه ویژه به توسعه گردشگری در کنار توسعه بخش کشاورزی اما، همان‌طور که در الگوی جامع توسعه روستایی نشان داده شد، توسعه گردشگری بر حداقل چهار محور بنیادی استوار است. با وجود این، برنامه‌های پنجم و ششم توسعه در حوزه گردشگری بیشتر معطوف به توسعه گردشگری از مجرای توسعه صنایع دستی و بازارهای محلی بوده‌اند و کمتر به دیگر محورهای گردشگری نظیر گردشگری طبیعت و محیط روستا، گردشگری تاریخی و فرهنگی و زندگی روستایی توجه ویژه نموده‌اند.

در راستای نتایج پژوهش حاضر می‌توان پیشنهادهای سیاستی و مطالعاتی زیر را ارائه نمود:

۱) یافته‌های این پژوهش نشان داد که در برنامه‌های پنجم و ششم توسعه، از میان ابعاد مختلف برنامه‌ریزی توسعه پایدار روستایی، بیشتر به بعد اقتصادی و عمرانی و فراهم نمودن زیرساخت‌ها توجه شده و ابعاد اجتماعی و امنیتی آن کمتر مورد توجه قرار گرفته است. از سوی دیگر، برنامه‌ریزی از نظر زیست‌محیطی به عنوان یکی از ارکان توسعه پایدار روستایی نیز در این برنامه‌ها مورد غفلت واقع شده است. این در حالی است که رعایت برنامه‌ریزی همه‌جانبه و متوازن در تمامی ابعاد می‌تواند زمینه‌ساز توسعه پایدار روستایی تلقی شود. از این روی، پیشنهاد می‌شود در برنامه‌های آتی این موضوع بیش از پیش مطمح نظر برنامه‌ریزان توسعه روستایی قرار گیرد.

۲) در این مطالعه نشان داده شد که در کنار توسعه بخش کشاورزی، توسعه گردشگری نیز به دلیل گسترده تر بودن حوزه های فعالیت و نیز مزیت ها و قابلیت های روستاهای کشور، می تواند به عنوان موتور توسعه روستایی مورد توجه قرار گیرد. با این همه اما، تحلیل برنامه های پنجم و ششم توسعه نشان داد که تنها برنامه ریزان بیشتر بر گسترش صنایع دستی به عنوان راهبرد گردشگری روستایی توجه ویژه نموده و این در حالی است که گسترش ابعاد دیگر گردشگری روستایی نظیر گردشگری محیط روستا، بیابان گردی و طبیعت گردی و گردشگری فرهنگی - تاریخی می تواند زنجیره گردشگری روستایی را تکمیل کند.

۳) اگرچه توسعه زیرساخت ها و عمران روستایی زمینه ساز اجرای دیگر ابعاد توسعه روستایی نظیر بعد اقتصادی و امنیتی آن است اما، عدم توجه به برنامه ریزی در بعد اجتماعی به ویژه حوزه توسعه فرهنگی روستا، می تواند موجب آسیب به بخش عمرانی و زیرساخت های ایجاد شده در روستا شود. بنابراین، از حیث سیاست گذاری می بایست برنامه ریزی برای اجرای راهبردهای ارتقاء فرهنگی نیز بیش از پیش و همگام با توسعه بعد زیرساختی و عمرانی مورد توجه قرار گیرد.

۴) در این مطالعه علیرغم اینکه کوشیده شد تا الگوی توسعه روستایی مورد توجه برنامه ریزان و سیاست گذاران این حوزه استخراج شود اما، پیشنهاد می شود در مطالعات آتی عملکرد این برنامه ها از حیث میزان تحقق اهداف و نیز کارایی راهبردها و سیاست های اتخاذ شده مورد کنکاش واقع شود

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

فهرست منابع

ازکیا، مصطفی و دیباجی فروشانی، شکوه (۱۳۹۵). نقد برنامه های توسعه روستایی در ایران. مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، ۵(۱)، ۱۰۳-۱۲۵.

امیر انتخابی، شهرام؛ جوان، فرهاد و جاوید، لقمان (۱۳۹۷). تحلیل جایگاه سکونتگاه‌های روستایی در برنامه‌های کلان توسعه کشور مورد مطالعه: برنامه‌های توسعه اقتصادی - اجتماعی پس از انقلاب اسلامی (۹۵-۱۳۶۸). راهبرد اجتماعی فرهنگی، ۷(۴)، ۳۵-۷۲.

التجائی، ابراهیم (۱۳۹۵). تحلیلی از اقدامات نهادی - اقتصادی دولت طی چهار دهه ۱۳۲۰ تا ۱۳۵۰ ه.ش، دولت پژوهی، ۲(۵): ۶۳-۹۹.

تقی زادفانید، ابوالقاسم و جلیلی، جلوه (۱۴۰۰). بررسی میزان بومی‌سازی سیاست‌گذاری‌های توسعه روستایی با تأکید بر برنامه‌های اول تا ششم توسعه در ایران. جغرافیا و روابط انسانی، ۴(۱)، ۱۸۲-۲۰۰.

جوان، فرهاد و آشفته پور لیاکوهی، سپیده (۱۳۹۷). تحلیل روند و جایگاه توسعه پایدار روستایی در برنامه‌های توسعه بعد از انقلاب، چهارمین کنفرانس بین‌المللی علوم انسانی و آموزش و پرورش، تهران.

خالقی، عقیل. (۱۳۹۸). آسیب‌شناسی برنامه‌ریزی توسعه با تأکید بر برنامه‌ریزی توسعه روستایی در ایران. جغرافیا و روابط انسانی، ۲(۳)، ۲۲۱-۲۶۱.

خسروی پور، بهمن، خسروی پور، الهام، تیموری کوهسار، زهرا (۱۴۰۱). نقش حکمرانی خوب در مدیریت روستایی. نشریه: نخبگان علوم و مهندسی، ۷(۶)، ۸۹-۹۹.

رضوانی، محمدرضا (۱۳۸۳). مقدمه‌ای بر نامه‌ریزی روستایی در ایران. چاپ اول، تهران: انتشارات قومس.

زاهدی، محمدجواد؛ غفاری، غلامرضا و ابراهیمی لویه، عادل (۱۳۹۱). کاستی‌های نظری برنامه‌ریزی توسعه روستایی در ایران. پژوهش‌های روستائی، ۳(۱۲)، ۷-۳۰.

ظاهرخانی، مهدی (۱۳۷۹). صنعتی شدن روستاها. اداره کل طرح‌های صنعتی.

عباسی، محمد، جمال‌الدینی، عباس، اسمعیل‌پور، مرضیه (۱۳۹۴). رابطه مدیریت نوین روستایی و توسعه روستایی. دومین کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های نوین در عمران، معماری و شهرسازی. ترکیه: استانبول.

عیدیوندی کاظم، قانع علیرضا، فرشاد الناز، محمدی جعفرآبادی فاطمه (۱۴۰۲). تدوین سناریوها و استراتژی‌های توسعه روستایی کشور در افق ۱۴۱۴ با رویکرد آینده‌پژوهی. فصلنامه چشم‌انداز شهرهای آینده. ۴(۱)، ۶۱-۷۶.

فاضل بیگی، محمدمهدی، یآوری، غلامرضا (۱۳۸۸). تعاون روستایی سرآغازی بر توسعه کارآفرینی. فصلنامه تعاون، ۲۰۴ و ۲۰۵، ۴۱-۶۲.

قادری، رضا، احمدی، خالد، تاراسی، زهرا (۱۳۹۱). توسعه پایدار روستایی. همایش ملی شهرهای مرزی و امنیت، چالش‌ها و رهیافت‌ها. ایران: تهران.

نوری زاده، مسلم؛ دارا، جلیل و نوری ممینی، زینب (۱۴۰۲). فرار مغزها و کیفیت حکمرانی با تأکید بر پدیده سیاست‌زدگی در ایران معاصر. دولت پژوهی ایران معاصر، ۹(۲): ۹۳-۱۱۸.

نیلی، مسعود؛ کریمی، محسن (۱۴۰۰). برنامه‌ریزی در ایران ۱۳۱۶-۱۳۵۶: تحلیلی تاریخی، با تمرکز بر تحولات نقش و جایگاه سازمان برنامه‌وبودجه، تهران: نی

- Bhattacharya, A., & Saha, D. (2019). Sustainable development: Theory and practice. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429468805>
- Brunori, G., KNICKEL, J., MARSDEN, T., ROEST, K., SEVILHA-GUSMAN, E., & VENTURA, F. (2000). Rural development: from practices and policies towards theory. *Sociologia Ruralis, Netherlands*, 40(4).
- Egbe, E. J. (2014). Rural and community development in Nigeria: An assessment. *Arabian Journal of Business and Management Review (Nigerian Chapter)*, 2(2), 17-30.
- Evans, D., Kosec, K., & Holtemeyer, B. (2019). Community-driven development: A rigorous review of the evidence. World Bank Group.
- Harbiankova, A., & Gertsberg, L. (2022). Information model for sustainable rural development. *Energies*, 15(11), 4009.
- Inglehart, R., & Welzel, C. (2005). *Modernization, cultural change, and democracy: The human development sequence* (Vol. 333). Cambridge: Cambridge university press.
- Jacob, W. J. (2018). Integrated rural development from a historical and global perspective. *Asian Education and Development Studies*, 7(4), 438-452.
- Lisimba, A. F. (2021). China's trade and investment in Africa: A dependency theory perspective. Springer.
- Sakketa, T. G. (2023). Urbanisation and rural development in sub-Saharan Africa: A review of pathways and impacts. *Research in Globalization*, 6, 100133.
- Sarapung, S. D., Furqan, A. C., & Zahra, F. (2024). The Role of Credit Facilities and Micro and Small Enterprises (MSEs) in Enhancing Rural Development Performance (A Study in Villages in Central Sulawesi Province). *KnE Social Sciences*, 413-433.
- Sen, A. (1999). Development as freedom. Oxford University Press.
- Stein, V., Pentzold, C., Peter, S., & Sterly, S. (2025). Digital political participation for rural development: Necessary conditions and cultures of participation. *The Information Society*, 41(1), 18-32.
- Tomaney, J., Krawchenko, T., & McDonald, C. (2019). Regional planning and rural development: Evidence from the OECD. In *The Routledge companion to rural planning* (pp. 170-182). Routledge.
- UNDP. (2020). Human development report 2020: The next frontier - Human development and the Anthropocene. <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2020.pdf>
- World Bank. (2018). World development report 2018: Learning to realize education's promise. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/28340>

